

Вања С. Станишић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик с јужнословенским језицима

ПРОСТОР И ВРЕМЕ У СТРУКТУРИ ПИСМА

Апстракт: *Писменост представља једну од најважнијих одлика цивилизације. То је поуздан доказ да је неки народ изишао из предисторије и ступио у период свога историјског развоја. Графичка порука одређене цивилизације по правилу може бити прочитана и дешифрована зато што се ослања на систем одређеног језика. Језички критериј, у том смислу, представља карик у којој повезује писмо и цивилизацију. И поред тога, у науци се може поставити питање да ли се писмо рађа истовремено с цивилизацијом, баш као што се цивилизација рађа с писмом. При одговору на то питање неопходно је имати у виду чињеницу да писмо представља двострану појаву, чију унутрашњу структуру одређује језичка основа, а спољашњу форму културна историја.*

Кључне речи: *типологија и развој писма, класификација писмених система, категорија простора и категорија времена.*

Наука о писму започиње своју историју при крају XIX века као помоћна историјска дисциплина, тачније као једна област културне историје, највише заокупљена пореклом, дешифровањем и еволуцијом старих писама. Такав приступ одражава једна од првих и најутицајнијих књига о писму, написана у строгом научном духу, *Алфавет* Исака Тејлора (1883), у којој је била формулисана трипартитна типолошка и стадијална подела писмених система на *цртежно*, *слововно* и *алфаветско писмо* (Бугарски 1996: 15; Daniels 1996: 6; Друкер 2006: 31). До њеног преображаја у самосталну научну дисциплину дошло је средином XX в., с појавом књиге *Студија о писму (основи граматиологије)* америчког семитолога Џеја Гелба (1952; 1963 [Гелб 1982]). По методу и по имену уско повезана с модерном науком о језику, ова прва семиотичка студија о писму по

општем мишљењу представља преломни моменат у научном схватању теорије писма (Зиндер 1987: 12). У последњим деценијама XX в. управо на Гелбовим идејама о упоредно-типолошком приступу еволуцији писма у низу радова разрађује се лингвистичка теорија писма,¹ у којима је, уместо историјског описа појединих писмености као дела културне историје, примењен структурни опис „писмених система”.²

Методолошко приближавање науке о писму и науке о језику почива на чврстој вези између језика и писма, која је у науци о писму откривена и разрађена управо применом читавог низа операционалних појмова и техника лингвистичке анализе (Станишић 2003: 255–256). Изворно фонолошки појмови, као што су *опозиција*, *корелација*, *неутрализација* итд., који се данас срећу у свим областима лингвистике, доказују, по речима Владимира Константиновича Журављова (1986: 204), ону фундаменталност и ону концептуалну универзалност ове лингвистичке дисциплине, која има општенаучни карактер. Као што су, по угледу на фонологију, у свим областима лингвистике издвојене и дефинисане њихове основне структурне јединице (*фон – алофон – фонема, морф – аломорф – морфема* итд.), тако су и у науци о писму основне структурне јединице *граф – алогграф – графема*, док је сам назив *граматологија* и формално и функционално подударан називу *филологија* (упор. Daniels 1990; 1996: 1–18; Кондратов 2007: 19–20).

Иако је у теоријским радовима о писму термин *граматологија* у почетку наишао на доста опречан пријем и био чак третиран као алтернатива *графичке лингвистике*, која се тада уобличавала, тако да га је и сам Гелб био изоставио из наслова другог издања своје књиге 1963. године (Зиндер 1987: 12), с временом је дошло до задовољавајућег разграничења тих назива. Оно се савршено подударило с језикословном поделом на филологију и лингвистику, тако што се назив *граматологија* показао као најзахвалнији за најшире замишљену науку о писму и писању уопште. Насупрот њој, *графичка лингвистика* или *графо-лингвистика* представља подврсту ове опште науке о писму, која изучава само процес писања, тј. графички пренос језичке поруке (Žagar 2007: 27–28).

Питање односа фонологије и граматологије подразумева и разјашњење односа језика и писма. Захваљујући паралелизму између писма и језика, и

¹ Уп. нпр. *Историју и теорију графемике* Т. Амирове (1977) и *Оглед опште теорије писма* Лава Зиндера (1987) и тамо наведену бројну старију литературу, као и веома утицајну студију Џона Дефрансиса (DeFrancis 1989) *Визуелни говор*, која својим називом симболизује став о хијерархијском односу језика и писма.

² Сам назив „писмени системи” као ознаку теоријског приступа писму у насловима својих студија истичу Sampson 1985 (1987); Coulmas 1989, 2003; Daniels/Bright 1996; Rogers 2005.

у науци о писму уведен је читав низ операционалних појмова и поступака лингвистичке анализе. Методолошко приближавање науке о писму и науке о језику почива на чврстој вези између језика и писма. Лингвистички приступ писму скренуо је пажњу на постојање истоветне фундаменталне лингвистичке поделе на површинску и дубинску структуру, тј. поделе на „план израза” и „план садржаја” (уп. Станишић 2009: 81–82). Писмо такође има двострану знаковну природу – *унутрашњу структуру*, коју условљавају језичке појаве, и *спољашњу форму* – условљену културном историјом. Та двострана природа писмених знакова омогућава разликовање генетских и структурних критерија у историји и типологији писма.

По својој двостраној природи писмо је, дакле, у тесној вези како с језиком тако и с културном историјом. Парафразирајући Гелбове речи о цивилизацијском значају писма, амерички стручњак Питер Даниелс истиче следеће: „Људско друштво је одређено посредством језика, а цивилизација је одређена преко писма” (Daniels 1996: 1). Из овога може да проистиче не само тврдња како је језик примаран, а писмо секундарно, него и то да писмо поред своје комуникативне улоге представља и једну од најважнијих спољашњих одлика неке цивилизације.

Поменути хијерархијски однос између језика и писма подразумева се и у најраспрострањенијој дефиницији писма, по којој је то *средство комуникације помоћу условно примењених визуелних знакова које омогућава преношење поруке у времену и простору* (в. Фридрих 1966: 31; Гелб 1982: 23; Olson 1988: 1033; Зиндер 1987: 50; Бугарски 1996: 14). Међутим, схватањем писма само као средства комуникације пренебрегава се, у суштини, његова културна димензија. Губи се из вида чињеница да писмо није само средство него и симбол који комуникацију смешта у одређене културне и цивилизацијске оквире.

Категорија времена (историјско памћење одређене цивилизације) губи се из вида и у широко распрострањеној типолошкој класификацији писмених система извршеној пре свега на основу *категорије простора*, тј. према начину вршења комуникације међу члановима одређене заједнице – по типу односа између графичких и језичких јединица. Лингвистичка подела „на план израза” и „план садржаја” овде се појављује као критериј разграничења. У складу с тим, разликују се два основна типа: појмовно писмо и гласовно писмо – *идеографија* и *фонографија* по Ф. де Сосиру, који је увео ту поделу (уп. Harris 2000: 138), или *семасиографија* и *глотографија*, како је касније преименована – од којих се прво доводи у везу с планом садржаја језичких јединица (под којима се подразумевају језичке јединице вишег нивоа), док би друго било усмерено на

план израза језичких јединица, дакле на гласовну структуру језика (Зиндер 1987: 48; Pulgram 1976; Cardona 1986: 34; Sampson 1987; Naarmann 1991: 147; Olson 1997).

Ова два типа нису исте старине. Добро је познато како је појмовно писмо старије, да су све аутохтоне писмености биле појмовне (цртежне) и да је кинеско писмо једино такво писмо које још постоји. Због тога је у најужој вези с овом поделом и широко распрострањено уверење како је ова подела истовремено еволутивна и хијерархијска, да између њих пролази и граница између писма и претписмености. Ова битна структурна разлика између појмовног и гласовног писма налази се у основи питања намене писма: какав се систем визуелне комуникације може назвати писмом и до које мере он треба да буде заснован на одређеном језику?

На схватању о писму као средству и огледалу језика почива и еволуционистичко тумачење развоја писма који почиње од ембрионалних цртежних облика преко старијег и млађег типа цртежног писма и завршава се алфабетом као најсавршенијим типом писма (Зиндер 1987: 11–15; Бугарски: 21–26; такође Coulmas 2003: 15–16).

Према још увек преовлађујућем мишљењу о пореклу гласовног писма, оно је настало еволуцијом из појмовног писма као последица ширења знања о природи језика и открића језичких јединица мањих од речи. У том смислу, откриће алфабета обично се сматра „највећим достигнућем у културној историји човечанства, које је тако добило просто и ефектно средство графичке фиксације говора” (Гельб 1982: 75; Diringe 1985: 13; Pulgram 1976; Гамкрелидзе 1989: 214). У складу с тим, такође се сматра како је у историји писма алфабет самостално откривен само једном, и то се остварење приписује или семитској писмености у целини или њеном најпознатијем деривату – грчком писму.

Како се види, еволуционистичко схватање хијерархијског односа између писма и језика, које влада у многим европским лингвистичким школама, у знатној мери почива на европоцентричком алфабетском графичком моделу. Њега је у науци о писму у великој мери својим ауторитетом наметнуо управо Гелб својом познатом хипотезом о *једносмерном развоју писма* (*unidirectional development*). Његово схватање еволуције писма представља у суштини теоријско осмишљавање поменуте типолошке класификације писма као универзалног *једносмерног* развојног процеса у три фазе: цртежно писмо → слоговно писмо → алфабет. У томе се могу препознати одједи еволуционистичких схватања XIX stoleћа – у првом реду *трипартитне* и стадијалне поделе писмених система, која одражава културни прогрес, изнете у радовима

Едварда Тајлора и Исака Тејлора.³ Комбинујући поменути еволуционизам с аристотеловским сурогационизмом, Гелб је ово наслеђе XIX столећа претворио у научну парадигму.

Спорне су, међутим, идеолошке импликације овога схватања, управо теза о алфabetу као најсавршенијем типу писма. Ту је очигледно реч о пристрасном гледишту о културној супремацији Запада, чији корени сежу још дубље, у XVIII век, до епохе просветитељства, очараног идејом прогреса и развоја људског сазнања. Еволуционистичко рангирање различитих типова писма према степену апстракције у европској философији најпре се среће код Вилијама Варбуртона.⁴ Европоцентрички карактер тога рангирања одражава подела Жан-Жака Русоа на „три начина писања”, који одговарају трима периодима у развоју људског друштва: 1) сликање објеката одговара „дивљим” народима (мексички хијероглифи); 2) конвенционално обележавање речи и целих реченица „варварским” народима (кинески знаци); 3) док би алфabet био одлика „просвећених” народа (Salvet 1996: 9). Продужетак оваквог схватања представљају величања алфабета (у многим студијама о писму) као производа напредне културе, својеврсне „менталне револуције” и „демократског писма”, које је настало у некаквој интернационалној, трговачкој и демократској средини, какве су биле блискоисточни трговачки градови и античка Грчка (уп. Станишић 2002: 49). Из тога је проистекла и тзв. теорија рационалног избора (*Rational Choice Theory*), која ширење латиничког писма по читавом свету објашњава „супериорношћу” алфabetског система,⁵ пренебрегавајући притом чињеницу како је то ширење најчешће праћено политичком, економском и културном експанзијом моћних држава Запада (Coulmas 2003: 201; 2009: 5).

Гледано у целини, Гелбова Граматологија представља завршницу једног периода развоја науке о писму и може се упоредити с местом и улогом Compendium-а Августа Шлајхера у лингвистици XIX века. Оба стручњака карактерише сличан телеолошки еволуционизам, који је у оба случаја доживео оштру критику. Етикета „pedigree-теорија”, која је својевремено била упућена Шлајхеровом делу, може се препознати и у савременој критици Гелбове теорије окарактерисане, између осталог, као „квазисоцијални дарвинизам” и „про-

³ E. B. Tylor (1865), *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization*, London; I. Taylor (1883), *Alphabet*, London. Уп. такође Justenson/Stephens 1993: 2.

⁴ W. Warburton (1741), *The Divine Legation of Moses* (в. Hamann 2008: 37–38)

⁵ Уп. о томе нпр. Gelb 1963: 203; Diringier 1968; J. Goody 1968 (Introduction in *International Journal of the Sociology of Language*); Mair 1996: 203; E. Havelock (2003), „Communication in History: Technology, Culture, Society”, *The Greek Legacy*, Boston: Allyn & Bacon, 53–58).

латински алфаветски фетишизам”.⁶ Међутим, оба стручњака поставила су научне парадигме у својим научним областима⁷ и означила прекретницу у даљем развоју историјске лингвистике, али и науке о писму. Упркос видним траговима и остацима ранијих епоха у схватању и тумачењу писма, Гелб је први објединио и повезао нове научне токове у тумачењу писма и засновао нову научну дисциплину, чврсто везану за језичке параметре.

Насупрот пристрасној тврдњи како су нека писма боља од других, објективна је чињеница да одређена писма боље одговарају неким језицима, као што нпр. слоговно писмо добро функционише у свим оним језицима који имају ограничен број слогова и у којима се поклапају границе морфеме и слога, какав је случај управо са свим оним језицима света који и даље употребљавају своја слоговна писма (нпр. етиопски, брахми и јапанска кана). Распрострањено европоцентрично схватање о „супериорности” алфаветског писма, које у виду има само фонолошки план, пренебрегава неуспех алфabetизације кинеског језика и чињеницу да кинеско писмо има везе управо с вишим језичким јединицама, у односу на које далеко боље одговара кинеском језику од алфаветског писма. Због свега тога, по речима Хенрија Роџерса, нема објективног критеријума за квалитативно упоређивање појединих писама. Својеврсно отварање очију у том смислу представља и тврдња Дејвида Олсона како се сваки систем писма оптимализује током времена – језик и писмо су тако чврсто повезани да се и писмо временом непрестано прилагођава датом језику, тако да се, на крају, може рећи како сваки систем писма одговара своме језику (Olson 1988; Rogers 1995: 36).

Па ипак, неоспорна је чињеница да су типологија писма и еволуција писма глобално паралелне, тј. да еволуција писма има у начелу једносмеран развој и да је конвенционализација писма – удаљавање од цртежа уз споразумно задобијање чисто језичких вредности – битна одлика његове еволуције (Бугарски 1996: 45, 47). У том смислу, Гелб је изнео у основи тачну тврдњу како се ниједан већ алфаветизован систем није вратио на неку ранију цртежну фазу, једино што није могуће доказати како је такав развој у вези с цивилизацијским прогресом, јер пренебрегава се, међутим, чињеница да су све древне цртежне писмености остале неизмењене по структури током читавог постојања. Измене које је египатско писмо доживело током своје историје биле су само спољашње

⁶Battestini, Simon (1997). *Ecriture et texte: Contribution africaine*, Quebec: Les Presses de l'Université Laval, 285; Coulmas 2003: 15.

⁷У вези с квалификацијом Шлајхеровог дела као научне парадигме у индоевропеистици уп. К. Г. Красухин (2004), *Аспекты индоевропейской реконструкции*, „Языки славянской культуры”, Москва, 36.

природе и у његовој структури се преко 2000 година није ништа битно мењало. Исто важи и за кинеско писмо, најстарије од свих живих писмености, које без суштинских измена постоји већ преко 3000 година.

Традиционално еволуционистичко схватање писма као визуелне комуникације, које се временом преображава у „одраз” језика, у оквиру *прет-писмене комуникације* (Gelb 1963: 13; Coulmas 2003: 15; Fischer 2001: 13) обично укључује појам тзв. *предметног писма*. У вези с њим, Гелб је унео врло важно разјашњење његовог статуса.

Споразумевања помоћу предмета, које се обично назива *предметно писмо*, носи у суштини погрешно име, пошто оно по Гелбовим речима (1963: 18) нема ништа заједничко с писмом. Будући да овај вид комуникације има чисто асоцијативни карактер, број визуелних знакова помоћу предмета је неограничен. Један од најпознатијих примера оваквог споразумевања који је ушао у светску књижевну баштину јесу тзв. скитски дарови, које спомиње Херодот (IV, 131) у опису Даријевог похода на Ските. Добивши од скитских владара на дар птицу, миша, жабу и пет стрела Дарије брзоплето закључи како му Скити предају своје небо, земљу и воду и своје оружје, док је његов мудри саветник Гобрије препознао у томе претњу која гласи: „Ако се не претворите у птице и одлетите у небо, или се не сакријете у земљу попут мишева, или не поскачете у воду попут жаба, побићемо вас овим стрелама”. Овај пример на очигледан начин разоткрива слабу страну предметног писма, а управо двосмисленост његових знакова, која у датом контексту подсећа на пророчанства античких оракула („Ако Крез пређе реку Халис пропашће велика држава”), која су постајала јасна тек онда када би се несрећа већ догодила (Martin 1990: 8).

Потпуна произвољност и чисто асоцијативни карактер чине „писмо предмета” веома ограниченим средством комуникације, које се практично своди само на помоћно меморијско средство. То је посредно и уопштено помоћно средство универзалне језичке комуникације и стога би му више одговарао назив *говор* него *писмо* предмета.

Фаворизовање схватања писма као визуелног облика језичке комуникације, логично укључује у ову врсту општења и комуницирање помоћу предмета. Међутим, управо на овај вид комуникације могао би се применити назив *визуелни говор*, јер садржи једну од две основне комуникативне димензије самог писма – омогућава преношење поруке у простору. Без обзира на то да ли се просторна димензија схвата као комуникација на даљину или само у простору, то је у суштини хоризонтална комуникација, која се може назвати језиком

или говором предмета. Вертикалну или временску димензију комуникације – која ће овај визуелни говор претворити у писмо – унео је знак на предмету.

Писмено споразумевање не остварује се посредством предмета, него помоћу знакова на њима. Суштинска новина у развоју писма, која је дошла с појавом цртежног писма, била је у томе што се њиме порука одваја од предмета и преноси на различите материјале за писање. Управо губљење предметности, прелаз на материјал за писање представља, по речима Јоханеса Фридриха (1966: 37), важан корак ка писму у уском смислу речи. Добро је познато, такође, да је и сам назив за писмо у многим језицима првобитно означавао урезане знаке: уп. енгл. *to write* 'писати' – нем. *reissen* 'гребати', лат. *scribere* 'писати' – нем. *kerben* 'резати' итд. (Гельб 1982: 18). Одговарајући индоевропски глаголски корен **(s)ǵreb[^h]*- дао је грч. γράφω, γράμμα 'писати, писмо', стенгл. *scrapan* 'гребати', стсл. жрѣбии и прус. *girbin* 'број'. Ови називи тачно одговарају различитом времену појављивања појединих индоевропских народа на историјској сцени – потпуно је логично зашто међу наведеним примерима само у грчком налазимо значење „писмо”.

Ово питање илуструју и прасловенске „чрте и резе”, које и својим називом и својом функцијом јасно показују какав је био првобитни смисао урезаних знакова. Уопште, овај изванредни податак Црнорисца Храбра како Словени „немајући књига најпре 'чртама' и 'резама' *читаху* и *гатаху* док бејаху пагани”, а да су потом, „покрстивши се, почели да записују словенску реч грчким и латинским писмом”, одлично осветљава и питање односа између писма и цивилизације и разграничења између писма и претписма. Из Храбрових речи сазнајемо не само какав је био ступањ културе Старих Словена него и да најстарији словенски знаци нису били писмо. То је јасно из њихове функције и намене: глагол *читати* првобитно је означавао бројање⁸, док је *гатање* било предсказивање по резама, познато у обредно-магијској пракси многих народа (баш као и *regiones* римских аутура – обредни резови на жртвеној животињи – Станишић 2002: 44). Такви обредно-магијски знаци тачно одговарају доцивилизацијском ступњу развоја, у којем још увек нема ни књиге ни писма – појмова чији називи у прасловенском сведоче о контактима Старих Словена с народима који су већ знали и за књигу и за писмо.⁹

⁸ Упор. старосл. чѣтѣ, чисти, число као и литав. *skaiyti* и староинд. *śetati* с општим значењем 'бројати, рачунати, познати, разумети, поштовати' (*Этимологический словарь славянских языков*, 4, Москва 1977: *čisti).

⁹ Храброву тврдњу како пагански Словени не имѣхъ к[ъ]нигѣ (што би значило 'не имаху *писма*') потврђује и несловенско порекло самих речи *књига*, *књигѣчи* – 'књижник' (уп. старотурк. *küinigči), као и *боукѣи*, *боукарѣ* – 'граматик' (уп. готски *bōka*, *bōkareis*). Што се тиче словенског

Као што су Словени тек ступањем на историјску сцену почели да користе писмо, тако су исти пут развоја прошли и најстарији народи света, створивши писмо тек када су им нови, цивилизацијски услови живота наметнули ту потребу. Као што је познато, први пут у историји људског друштва ти су се услови стекли почетком III миленијума пре н.е. у Месопотамији и пре тога времена није било ни услова ни потреба за настанак писма. И зато већ из тог разлога не делују реално покушаји неких стручњака да докажу постојање писмености у неким преисторијским археолошким културама. Такве су идеје изнете у вези са знацима једноставних апстрактних линија на керамици неолитске винчанске културе из средине V миленијума пре н.е., као и њима типолошки сличних знакова кинеске Јанг Шао културе из VI миленијума пре н.е., који пре могу бити знаци својине или обредно-магијске „чрте и резе” него знаци писма (Станишић 2002: 44). И док је проблематика Јанг Шао знакова остала углавном у границама синологије (исту тврдњу понавља и Јин Бинјонг, али одбацује Вилијам Болц – Binyong 1997: 2; Boltz 1996: 191), дотле су винчански знаци послужили Марији Гимбутас као доказ да је доиндоевропска „староевропска” култура, чије је откриће и реконструкција највећим делом њена заслуга, у суштини била цивилизација коју је одликовала и сопствена писменост. У том циљу она је винчанске знаке, које она зове „староевропским”, чак упоредила с четири хиљаде година млађим егејским линеарима (Gimbutas 1991), што је наишло на оправдану критику (Daniels 1996: 21–22).¹⁰

Још већу популарност постигла је 80-их година Дениза Шмант-Бесерат теоријом о „токенима” – идејом да од преисторијских рачуноводствених знакова из VIII миленијума пре н.е. са простора северне Месопотамије потиче скоро пет хиљада година млађа месопотамска писменост (Schmandt-Besserat 1992; в. Бугарски 1996: 39; Илиевски 2001). Нико, иначе, не оспорава тврдњу да су ти апстрактни претписмени знаци могли имати бројну вредност, дакле да су

назива за *писмо* (стсл. *писама, пѣсати*) од ие. корена *peikʰ, он одражава млађу графичку традицију „шарања, бојења, украшавања”, као у литав. *piešti*, герм. рунском *faihido*, стинд. *piñśāti*, грч. *ποικίλος* 'шарен, пастрмаст' (уп. *Этимологический словарь славянских языков*, 3, 13, Москва 1987: *buku; *kǫniga. W. P. Lehmann, *A Gothic etymological dictionary*, Leiden – E. J. Brill 1986: *maljan*; М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1986: *буква; книга; писать*).

¹⁰ Уп. такође мишљење археолога о псеудонаучној аргументацији у вези с геометријском орнаментиком и апстрактним симболима тзв. винчанског писма (Палавестра 2010: 252). Ни најновији радови следбеника европоцентричне хипотезе Марије Гимбутас (нпр. Haarmann 2002, Иванов 2009) не дају довољно убедљивих доказа за тврдњу да је најстарија писменост могла бити рођена у неолитској култури балканског Подунавља, пре свега зато што настанак писмености мора имати историјски ослонац и да нађе подршку у друштвено-економским структурама које се рађају с појавом цивилизације (Сухачев: 33).

бројеви могли да претходе појави писма (уп. такође Илиевски 2001: 41–47), али је спорна њена претпоставка како је упрошћени геометријски облик ових знакова могао да послужи као идеја за рану клинасту стилизацију знакова сумерског писма, што је временом доживело оправдане критике (Daniels 1996: 22–23; Robinson 2007: 60). Као што је добро познато, у основи клинастих знакова налазе се цртежи и конкретан цртежни карактер најстаријих знакова ове писмености сведочи о њеној вези с реалијама месопотамске цивилизације, а не с апстрактним знацима, који се хиљадама година нису мењали, зато што се не односе на друштвену, него на једну апстрактну логичку делатност.

Тумачење апстрактних преисторијских знакова као писмених знакова пренебрегава чињеницу да упрошћени апстрактни облик представља хронолошки млађу фазу у еволуцији писма, којој у случају аутохтоне писмености увек претходи цртежно писмо. Одсуство цртежне фазе сведочи о томе да је ту реч о типолошки различитим појавама које припадају различитим раздобљима људског друштва, о неразликовању писма и цивилизације од преисторијских култура и њима својствених знаковних система.

У намери да одбрани хипотезу о писменом карактеру винчанских знакова, немачки лингвист Харалд Хаарман био се полемички осврнуо на један од кључних постулата науке о писму – о месту и улози цртежа у развоју писма (1998: 71–72). По том је постулату управо цртеж, а не било какав апстрактан знак, био првобитни знак писма. Да у основи сваког писма лежи цртеж, убедљиво сведочи цртежни карактер свих аутохтоних писмености света, почев од разних домородачких заједница на племенском ступњу развоја, па до чињенице да су писмености свих старих цивилизација биле цртежне. Неоспорна је чињеница, међутим, да у свим старим цртежним писменостима постоје и апстрактни знаци који нису настали каснијом стилизацијом првобитних цртежа. Придајући посебан значај тој чињеници, Хаарман је покушао да оспори могућност јасног разграничења између икониčkih и апстрактних знакова и да релативизује постулат по којем се у основи писма налази пре свега цртеж. Посреди је неспоразум који је разрешио такође Гелб својом поделом на *писмене знаке* и *симболе*, која се често преврћу. Овим другим називом Гелб је именовао апстрактне ванјезичке елементе који стога нису саставни део графичког система, али су зато неизоставни део „писма у правом смислу речи”, чија је првобитна функција била пре свега рачуноводствена (Sampson 1987: 50; Fischer 2001: 22–23; Сухачев 2010: 40).

Расправа о статусу ових апстрактних праисторијских знакова допринела је у суштини бољем разумевању комуникативне улоге симбола у развоју пи-

сма. За разлику од „предметног писма”, ово је ипак некакво писмо – средство графичке комуникације које је, као у случају „чрта и реза” вршило пре свега обредну функцију – служило за гатање и бројање. Апстрактна симболика знакова поменутих археолошких култура могла би се разумети опет као својеврсна *вертикална* комуникација – обредна комуникација одговарајуће заједнице с небеским силама. Да би добила и *хоризонталну* димензију – да служи за комуникацију унутар заједнице – треба да се организује у реченице, а то је омогућио цртеж (уп., нпр., ране сумерске пописне таблице). Цртеж је, дакле, омогућио комуникацију у времену и простору – јер преноси поруку која се и данас може прочитати (разумети) и зато је с њим рођено писмо у правом смислу речи. Он и буквално потврђује како је писмо слика одређене културе. Одсуство цртежне фазе у систему знакова неолитских култура сведочи како је ту реч о типолошки различитим појавама које припадају различитим раздобљима људског друштва, о неразликовању писма (у правом смислу речи) и цивилизације од праисторијских култура и њима својствених знаковних система.

Међутим, сам по себи, цртеж није разграничио историју од праисторије, нити је раздвојио цивилизацију од културе – пиктографије северноамеричких Индијанаца или појединих афричких племена сачињене су од истих елемената од којих су биле и писмености мезоамеричких цивилизација или древног Египта. Па ипак, упркос својим уметничким думетима, првобитни цртежи носили су пре свега ритуалну поруку. Цртеж, стога, није разграничио историју од праисторије својом појавом, него својом функцијом – укључењем у већ постојећи графички систем, који је имао одређену комуникативну функцију. Оно што су поборници неолитске писмености уистину открили јесте најстарији графички систем, који се по својој природи и намени највероватније сводио на „чрте и резе”. Када је у такав систем укључен цртеж, добијен је графички систем који се може прочитати, који поруку преноси и вертикално и хоризонтално.

Литература

1. Амирова, Т. А. (1977), К истории и теории графемики, Москва: Наука.
2. Бугарски, Ранко (1996), *Писмо*, Нови Сад: Матица српска.
3. Гамкрелидзе, Тамаз В. (1989), „Происхождение и типология алфавитной системы письма. Письменные системы раннехристианской эпохи”, *Вопросы языкознания* 5, Москва.

4. Гельб, И. Е. (1982), Опыт исследования письма, Москва: Радуга [Gelb I. J., *A Study of writing*, Chicago: Chicago University Press 1952; 1963].
5. Друкер, Јохана (2006), *Алфабетски лавиринт. Слова у историји и имажинацији*, Нови Сад: Stylos [J. Drucker, *The Alphabetical Labyrinth. The letters in history and imagination*, London: Thames & Hudson Ltd, 1995].
6. Журавлев, В. К. (1982), *Внешние и внутренние факторы языковой эволюции*, АН СССР, Москва: Наука.
7. Журавлев, В. К. (1986), *Диахроническая фонология*, Институт языкознания, Москва: Наука.
8. Зиндер, Лев Р. (1987), *Очерк общей теории письма*, Ленинград: Наука.
9. Иванов, В. В. (2009), „О древнебалканской письменности”, *Мартеница, Mărțișor, Мартъ, Verore...* (Материалы Круглого стола 25 марта 2008 года), РАН, Институт славяноведения, Москва, 13–23.
10. Илиевски, П. Хр. (2001), *Појава и развој на писмото. Со посебен осврт кон почитоците на словенската писменост*, Скопје: МАНУ.
11. Кондратов, А. М. (2007), *Писмена мертвые и живые*, Санкт-Петербург: Авалон – Азбука классика.
12. Палавестра, Александар (2010), „Измишљање традиције: ’винчанско писмо’”, *Етноантрополошки проблеми н.с.*, 5, 2, Београд: Одељење за археологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 239–258.
13. Станишић, Вања (2002), „Типолошка проблематика класификације система писма”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLV/1–2, Нови Сад, 41–57.
14. Станишић, Вања (2003), „Неки основни појмови науке о писму”, *Научни саста­нак слависта у Вукове дане*, 32/3 (11–15. 9. 2002), Београд, 255–261.
15. Станишић, Вања (2009), „Писмо као ’визуелни говор’ и проблем његовог дефинисања”, *Научни саста­нак слависта у Вукове дане*, 38/3 (4–7. 9. 2008), Београд, 81–90.
16. Сухачев, Н. Л., (2010), *Экспурсы в историю письма. Знак и значение*. Издание второе, Москва: Издательство ЛКИ (URSS).

*

17. Binyong, Yin (1997), *Modern Chinese characters*, Beijing: Sinolingua.
18. Boltz, William (1996), „Early Chinese Writing”, *The World's Writing Systems* (P. T. Daniels, W. Bright, eds.), Oxford: Oxford University Press, 191–199.
19. Calvet, Louis-Jean (1996), *Histoire de l'écriture*, Paris: Plon.
20. Cardona, Giorgio R. (1986), *Storia universale della scrittura*, Milano: Mondadori.
21. Coulmas, Florian (1986), *The Writing Systems of the World*, Oxford: Blackwell Publishers.

22. Coulmas, Florian (2003), *Writing Systems. An introduction to their linguistics analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
23. Coulmas, Florian (2009), „Evaluating merit – the evolution of writing reconsidered”, *Writing Systems Research*, 1, 5–17.
24. Daniels, Peter T. (1990), „Fundamentals of grammatology”, *Journal of the American Oriental Society*, 110, 27–31.
25. Daniels, Peter T. (1996), „Grammatology”, *The World's Writing Systems* (P. T. Daniels, W. Bright, eds.), Oxford: Oxford University Press, 1–18.
26. Daniels, P. T., Bright, W., eds. (1996), *The World's Writing Systems*, Oxford: Oxford University Press.
27. DeFrancis, John (1989), *Visible Speech: The Diverse Oneness of Writing Systems*, Honolulu: Hawaii University Press.
28. Diring, David (1968), *The Alphabet: A Key to the History of Mankind*, New York: Philosophical Library.
29. Diring, David (1985), „A escrita”, *Historia Mundi* 12, Editorial Verbo [D. Diring, Writing, Cambridge University Press 1962].
30. Fischer, Steven (2001), *A History of Writing*, London: Reaktion Books.
31. Friedrich, Johannes (1966), *Geschichte der Schrift*, Heidelberg: Carl Winter.
32. Gaur, Albertine (1984), *A history of writting*, London, The British Library.
33. Goody, Jack (1986), *The logic of writing and the organization of society*, Cambridge: Cambridge University Press.
34. Gimbutas, Marija Alseikaite (1991), *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*, San Francisco: Harper San Francisco.
35. Haarmann, Harald (1991), *Universalgeschichte der Schrift*, Frankfurt: Campus.
36. Haarmann, Harald (1995), *Early civilization and literacy in Europe: an inquiry into cultural continuity in the Mediterranean world*, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
37. Haarmann, Harald (1998), „Writing technology and the abstract mind”, *Semiotica*, 122, 1/2, 69–97.
38. Haarmann, Harald (1999; 2002), „On the Nature of Old European Civilization and its script”, *Studia indogermanica Lodziensia*, 2, 123–133.
39. Hamann, Byron Ellsworth (2008), „How Maya Hieroglyphs Got Their Name: Egypt, Mexico, and China in Western Grammatology”, *Proceedings of the American Philosophical society*, 152, 1, 1–68.
40. Harris, Roy (2000), *Rethinking Writing*, Bloomington: Indiana University Press.
41. Justenson, John S., Stephens, Laurence, D. (1993), „The evolution of syllabaries from alphabets: Transmission, language contrast and script typology”, *Die Sprache* 35/1993, 2–46.
42. Mair, Victor H. (1996), „Modern Chinese Writing”, *The World's Writing Systems* (P. T. Daniels, W. Bright, eds.), Oxford: Oxford University Press, 200–207.

43. Martin, Henri-Jean (1990), *Storia e potere della scrittura*, Roma [*Histoire et pouvoirs de l'écrit*, Perrin, Paris 1988].
44. Olson, David (1988), „The evolution and typology of writing systems”, *Encyclopaedia Britannica*, 19: 1034, 10: 658.
45. Olson, David (1997), „On the relations between speech and writing”, *Writing development* (C. Pontecorvo, ed.), Amsterdam – Philadelphia: PA John Benjamins, 3–20.
46. Pulgram, Ernest (1976), „The typologies of writing systems”, *Writing without letters*, Munchester University Press, 1–28.
47. Robinson, Andrew (2007), *The Story of Writing. Alphabets, Hieroglyphs & Pictograms*, London: Thames & Hudson Ltd.
48. Rogers, Henry (1995), „Optimal orthographies”, *Scripts and literacy*, 19–31.
49. Rogers, Henry (2005), *Writing systems: a linguistic approach*, Oxford: Blackwell Publishing.
50. Sampson, Geoffrey (1987; 1985), *Writing systems*, London: Hutchinson.
51. Schmandt-Besserat, Denise (1992), *Before Writing I, From Counting to Cuneiform*, Austin: Texas University Press.
52. Žagar, Mateo (2007), *Grafolingvistika srednjovekovnih tekstova*, Zagreb: Matica hrvatska.

ПРОСТРАНСТВО И ВРЕМЯ В СТРУКТУРЕ ПИСЬМА

Резюме

В силу своей двусторонней природы письмо находится в тесной связи, как с языком, так и с культурной историей. Цивилизационное значение письма, в этом смысле, хорошо иллюстрирует заявление Питера Даниельса о том, что: “человеческое общество определяется посредством языка, а цивилизация определяется через письмо” (Daniels 1996: 1). Из этого можно не только утверждать, что язык первичен, а письмо вторично, но и то, что письмо помимо обладания коммуникативной функцией является и одним из важнейших отличий цивилизации.

vanjast61@gmail.com